

Ключові слова: господарське право, галузь права, метод господарського права, публічні інтереси, приватні інтереси, баланс інтересів, галузеве законодавство.

Резюме

Грудницкая С. Н., Никитченко Н. В. Системоорганизующая функция хозяйственного права в современном мире.

В статье освещена системоорганизующая функция хозяйственного права в современном мире, успешная реализация которой обеспечивается спецификой его метода. Сформулирован метод хозяйственного права как метод баланса интересов. Обоснована функциональная роль отрасли хозяйственного права как системоорганизующей самостоятельной отрасли права, осуществляющей динамичную системную организацию отраслевого законодательства, регулирующего отношения в сфере экономики, и гарантированных Конституцией субъективных прав и свобод.

Ключевые слова: хозяйственное право, отрасль права, метод хозяйственного права, публичные интересы, частные интересы, баланс интересов, отраслевое законодательство.

Summary

Grudnyska S., Nikitchenko N. System and organizing function of economic law in modern world.

The article is dedicated to the subject of system and organizational function of economic law in modern world, which is successfully implemented due to its method.

The formulation of single method of economy law as a method of interests balance is proposed.

The flexibility of the interests' balance method should provide functional role of the economic law sector as system and organizational sector, that implements dynamic system organization of industry legislation according to the Constitution that regulates relations in economy sphere and guaranteed rights and freedoms by Constitution, realized in local areas of management.

Key words: economy law, law sector, method of economy law, public interest, private interest, balance of interests, industry legislation.

Отримано 16.10.2014

УДК 347.91/95

В. І. БОБРИК

Володимир Іванович Бобрик, кандидат юридичних наук, завідувач науковим відділом НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

МІЖНАРОДНА УНІФІКАЦІЯ І ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ЯК НАПРЯМ ОПТИМІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО І ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Співробітництво України з іноземними державами та міжнародними організаціями передбачає при вдосконаленні чинного законодавства необхідність врахування світових та регіональних інтеграційних процесів, включаючи процеси світової економічної інтеграції, вимоги щодо зближення законодавства України із законодавством іноземних держав, приведення його у відповідність із міжнародними стандартами. Таке зближення має носити науково-обґрунтований характер та здійснюватися на основі норм міжнародного права.

Зближення процесуальних систем знаходить свій прояв у формі уніфікації (виробленні загальних наднаціональних процесуальних правил і регламентів) та гармонізації (зближенні правових систем різних країн на основі загальних принципів). Адже в рамках процесуального права достатньо багато відносно автономних інститутів, наприклад підвідомчість і підсудність, докази, перегляд судових актів, альтернативні форми вирішення спорів. І саме в їх межах в кожному із напрямків можливі уніфікація і гармонізація, які відбуваються в різних сферах з різною швидкістю і ступенем охоплення¹.

Вчені-процесуалісти визнають, що прагнення багатьох держав до вдосконалення своїх правових і судових систем в єдиному напрямку зумовлено не лише економічною глобалізацією (розвитком національної економіки у світовому контексті), а й інтернаціоналізацією особистих, сімейних, професійних контактів, що підштовхує їх до правової і судової інтеграції з метою забезпечення повного визнання суб'єктивних прав незалежно від місця і умов їх набуття, а також поширенням на цю сферу універсальної концепції прав людини і, зокрема, права на справедливий суд. Водночас варто врахувати, що інтернаціоналізація правосуддя має певні межі, пов'язані із культурним і інтеграційним розвитком держави, оскільки організація судової системи і порядок відправлення правосуддя складають важливий елемент національної правової культури (наприклад, існування двох паралельних підсистем – арбітражні суди і суди загальної юрисдикції, усталена система перегляду рішень, зміст стадій процесу, технічні елементи цивільних процедур тощо), що робить

реформування таких специфічних «культурних» елементів цивільного правосуддя особливо складним, оскільки вимагає при збереженні наступності правового регулювання як умови загальної стабільності, пошуку найбільш раціональних форм судової організації і діяльності².

Будь-якій державі для успішної інтеграції у світове співтовариство необхідна реформа процесуального законодавства, яка б наблизилася його в окремих найбільш істотних рисах до тих процесуальних систем, що існують в інших країнах³. При цьому варто враховувати насамперед потреби приватних осіб: громадян і організацій, а не державних органів, оскільки останні в більшості випадків негативно розглядають будь-які спроби порушити «самобутність» національного права⁴.

В умовах інтернаціоналізації правових відносин та необхідності підвищення ефективності захисту прав актуальними є проблеми взаємодії національних та міжнародних процесів в області захисту цивільних прав – взаємозалежності національних цивільно-правових процедур, взаємозв'язку розгляду справ у міжнародних та національних судах. Більше того, виходячи з принципу субсидіарності, перш за все, національні суди мають забезпечити впровадження міжнародних стандартів у національний правопорядок та судову практику. Справа в тому, що сучасні наукові порівняльно-правові дослідження у сфері цивільного судочинства свідчать, що моделі судочинства та тенденції розвитку процесуальних систем все в більшій мірі адаптують базові цінності судочинства для подальшої його гармонізації в аспекті використання кращих та більш нейтральних з культурної точки зору елементів континентальної та англо-саксонської систем права⁵.

Також варто враховувати наближеність української правової системи до традицій романо-германського, цивілістичного напрямку в праві, що підсилює «європейський» вектор в правовій і судовій інтеграції України.

Проте, як слушно зауважують окремі науковці, з 2003 р. у Європейському Союзі відбувається переорієнтація з уніфікації матеріального приватного права на уніфікацію колізійного права, та в замороженому стані залишається уніфікація єдиного європейського процесуального права, що має своїм наслідком розвиток європейського міжнародного цивільного процесуального права (конфліктного права)⁶.

Враховуючи необхідність зближення норм та інститутів цивільного процесу України із міжнародними процесуальними нормами, зокрема Європейського Союзу, варто розкрити способи і можливі шляхи його здійснення з метою оптимізації судочинства в цивільних і господарських справах в Україні.

Проблеми міжнародної уніфікації і гармонізації процесуального права як напряму оптимізації цивільного і господарського судочинства в Україні розглядаються переважно з точки зору міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу в частині визначення форм зближення правових систем, способів і критеріїв уніфікації і гармонізації (Н. А. Васильєва, М. Л. Лагутіна, В. Ф. Попондопуло, О. Ю. Скворцов, І. І. Івуть, О. В. Руденко, В. В. Терьохов, Д. А. Ісаєв, Д. І. Кримський, С. С. Сафронова, Г. К. Дмитрієва, К. М. Белікова та ін.), та менше – з точки зору національного цивільного процесу при визначенні напрямів оптимізації цивільного судочинства та підвищення його ефективності в цілому (В. В. Комаров, К. В. Гусаров, С. С. Бичкова, М. Й. Штефан, С. Я. Фурса, С. Л. Дегтярьов, В. В. Ярков, М. С. Шакарян та ін.). В юридичній літературі найчастіше зустрічається перший підхід, тобто обговорюються питання створення єдиного правового простору, гармонізації багатьох галузей «матеріального» і «процесуального» права, розробки єдиної міждержавної регламентації найбільш важливих аспектів цивільного судочинства. Але поєднання цих двох вищезгаданих методологічних підходів в межах одного дослідження майже не зустрічається. В той же час дослідження проблем оптимізації національного судочинства в цивільних і господарських справах буде неповним і необґрунтованим без вивчення необхідності та можливих найбільш перспективних шляхів використання міжнародної уніфікації і гармонізації процесуального права в аспекті підвищення ефективності національного судочинства, що й ставить за мету наша стаття.

На початку варто зауважити, що крім термінів «уніфікація» і «гармонізація», в юридичній літературі зустрічаються такі поняття, як «адаптація», «конвергенція», «інтеграція», «кодіфікація». Проте єдине розуміння цих термінів відсутнє⁷. Хоча такі зміни приймають характер зближення законодавств⁸. При цьому, як зазначає В. В. Терьохов, двома найбільш популярними в дослідженнях формами зближення є гармонізація та уніфікація⁹. Якщо остання розуміється як досягнення єдності в праві, то гармонізація не така однозначна: в одних трактуваннях – це загальне зближення правил або координація політики¹⁰, що передують уніфікації, в інших – інтегрування основних принципів і властивостей правових систем¹¹.

Для визначення співвідношення понять «уніфікація» і «гармонізація» права звернемося до позиції С. С. Сафронової, яка розглядає міжнародну уніфікацію права в широкому сенсі як правотворчий процес, спрямований на створення у внутрішньому праві різних держав узгоджених норм, що не суперечать між собою, причому їх зміст може не бути ідентичним. Термін «гармонізація права» доречно вживати для позначення такого різновиду міжнародно-правової уніфікації, за якої: а) в результаті укладення міжнародного договору (конвенції) по уніфікації не відбувається встановлення однакових юридично обов'язкових норм в національних законодавствах держав-учасниць, а встановлюється лише відповідність в регулюванні спільних за договором питань; б) використання державами типового закону або акта рекомендаційного характеру призводить до тієї чи іншої міри зближення національних законодавств¹².

З цього випливає, що при гармонізації держави використовують у внутрішньому праві в якості моделі міжнародний договір, який не покладає на них жодних міжнародних зобов'язань. Гармонізацією також охоплюється застосування державою положень типового договору або акта рекомендаційного характеру, виданого в межах міжнародної організації, внаслідок чого в національному законодавстві держави встановлюються норми, схожі за змістом, але не ідентичні.

Як зазначають К. М. Белікова і О. О. Іншакова, гармонізація означає певний спосіб на шляху до правової уніфікації, за яким досягається зближення у змісті норм різних правових систем за допомогою встановлення загальних принципів правового регулювання, так званих «рамкових правил». Гармонізація може сприйматися як більш широке поняття, оскільки зближення здійснюється і за межами уніфікації. Гармонізація полягає в зміні національного права держав – членів ЄС на підставі положень директив з метою створення єдиного правового режиму на внутрішньому ринку ЄС. В умовах економічної інтеграції саме гармонізація права як спосіб уніфікації, що виключає появу категорії «одноманітна норма», є більш гнучким і ефективним способом регулювання, що дозволяє найбільш повно врахувати національні особливості законодавчого регулювання, які визначаються особливостями економічного розвитку тієї чи іншої держави¹³.

С. В. Васильєв також наголошує на важливій ролі уніфікації в розвитку реформування цивільного судочинства країн СНД, під якою він розуміє скорочення відмінностей в змісті правових актів, що регламентують, зокрема, процесуальні правовідносини. У рамках СНД уніфікація процесуального законодавства здійснюється з перспективою створення єдиного правового поля у сфері цивільного судочинства. Автор акцентує увагу, що базою для подальшої інтеграції процесуального законодавства є кілька міждержавних угод¹⁴.

В юридичній літературі виділяють односторонню факультативну уніфікацію як видання державою в односторонньому порядку національного законодавчого акту, який інкорпорує положення міжнародного уніфікованого документу, та односторонню факультативну гармонізацію, як ухвалення державою правового акта в силу добровільного виконання міжнародних рекомендаційних принципів і норм.

З вищевикладеного можна підсумувати, що головна відмінність гармонізації права від уніфікації – відсутність в цьому процесі міжнародно-правових зобов'язань держав, закріплених міжнародним договором.

Окремі провідні вчені-процесуалісти не вважають поки що можливим і доцільним здійснення повної або навіть часткової уніфікації законодавства про судову організацію і діяльність. Уніфікація як спосіб узгодження національного законодавства різних держав можлива, як правило, лише за високого ступеня їх економічної, політичної і соціальної інтеграції. В той же час можна говорити про гармонізацію процесуального законодавства з метою прийняття окремих загальних стандартів, спрямованих на підвищення ефективності і доступності правосуддя. Проте вона також має межі і не повинна зачіпати раціональні елементи побудови судової системи і відправлення правосуддя, які пов'язані виключно з національними, культурними чи територіальними особливостями країни¹⁵.

Враховуючи вищевикладене ми переконані, що на кожному етапі розвитку процесуального права і всієї системи цивільної юрисдикції варто обрати для цивільного і господарського судочинства в Україні найбільш пристосований і раціональний процесуальний інструментарій, який буде найбільш адекватно відобразити існуючі реалії процесуальних відносин в Україні та задовольняти потребу в ефективному і оперативному судовому захисті цивільних прав. Тому вважаємо за необхідне окреслити декілька основних ідей із сучасної процесуальної доктрини і розвитку іноземного процесуального права, які відобразатимуть сучасні тенденції розвитку цивільної юрисдикції в Україні та шляхи зближення окремих аспектів національного із міжнародним цивільним процесом.

Так, одним з основних і найбільш продуктивних способів зближення законодавства є прийняття державами загальних засад, принципів, правил на наднаціональному рівні. Зазвичай такий різновид зближення має місце в рамках одного регіонального об'єднання, в яке входять ті держави, які і так близькі одна одній за культурними, економічними, політичними параметрами і які хотіли б ще більше розширити свою співпрацю. Найбільш яскравим прикладом тут є Європейський Союз – він є не просто міжнародною організацією, але міждержавним союзом особливого роду, що відрізняється тим, що може встановлювати права безпосередньо для громадян країн – учасниць. У рамках Союзу діє своє законодавство, яке складають Директиви та Регламенти, які мають у своїй сфері регулювання пріоритет над національними нормами, які повинні бути адаптовані для відповідності їх вимогам¹⁶.

Рада Європи – міжнародна регіональна організація, утворена у 1949 р. з метою досягнення більшої єдності між її членами задля захисту та здійснення ідеалів і принципів, що є для даних держав спільною спадщиною. Щодо гармонізації цивільного процесуального законодавства і забезпечення права на справедливий судовий розгляд, то слід згадати Європейську комісію з питань ефективності правосуддя, створену Резолюцією Комітету міністрів Ради Європи у 2002 р. для розробки конкретних пропозицій та сприяння їх втілення в державах – членах Ради Європи. Але ефективними все ж таки залишаються Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи, в яких особлива увага приділяється питанням міжнародних стандартів у сфері судочинства.

Через свої Рекомендації та Резолюції Комітет міністрів здійснює, так би мовити, авторитетний «тиск» на держави-члени. Саме цим можна пояснити ту значущу роль, яку відіграли ці акти у гармонізації права та безпосередньо у формуванні стандартів доступності правосуддя в цивільних справах у Європі. Запровадження нових норм та гармонізація права через конвенції є набагато складнішими з огляду на складний процес їх прийняття на відміну від процесу прийняття рекомендацій, які не потребують ратифікації з боку держав-членів. Завдяки діяльності Комітету міністрів Ради Європи в законодавство та практику держав-членів увійшли такі принципи, як безоплатна правова допомога в судовому провадженні, вільний вибір кваліфікованого захисника, право на надання адвоката за рахунок держави, якщо особа не може сплатити гонорар, інформування громадськості про засоби захисту в судовому порядку, простота судових та позасудових процедур, сприяння доступу до позасудових методів розв'язання конфліктів та ін.¹⁷.

Але все ще залишаються Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи, уніфікація і гармонізація процесуального законодавства України з нормами яких має стати одним із напрямів оптимізації цивільного і господарського судочинства в Україні. Зупинимось на деяких Рекомендаціях.

У Рекомендаціях R (81) 7 від 14.05.1981 р. було констатовано, що судочинство нерідко носить настільки складний, тривалий і дорогий характер, що приватні особи, особливо які перебувають в економічно несприятливому становищі, мають труднощі у здійсненні своїх прав в державах-членах; також було висловлено побажання вжити всі необхідні заходи щодо спрощення процедури у всіх можливих випадках з метою полегшення доступу приватних осіб до судів. Комітет міністрів рекомендував державам-членам прискорити і здешевити судовий розгляд в цивільних і торговельних справах, зокрема: а) вжити всі можливі заходи щодо максимального скорочення строків ухвалення рішень; б) вжити заходи щодо неопротестованих або безспірних позовних вимог, з тим щоб остаточне рішення ухвалювалось швидко, без непотрібних формальностей, особистих явок в суд чи зайвих витрат; в) для спорів на незначну суму має бути встановлена процедура, що дозволяє сторонам звернутися до суду, без несення витрат, неспівмірних заявленій сумі, передбачивши спрощене судочинство, уникаючи непотрібних судових засідань та обмеживши право оскарження; г) забезпечити, щоб судовий розгляд у справах сімейного права був швидким і недорогим¹⁸.

У Рекомендаціях R (84) 5 від 28.02.1984 р. Комітет міністрів констатував, що деякі норми цивільного судочинства, прийняті в державах-членах, можуть стати перешкодою в ефективному здійсненні правосуддя, тому що, по-перше, вони можуть вже не відповідати потребам сучасного суспільства і, по-друге, що ними можуть іноді зловживати або маніпулювати для затягування судового розгляду. Також зазначається, що цивільне судочинство необхідно спростити і зробити більш гнучким і оперативним, одночасно зберігши гарантії, що надаються учасникам процесу традиційними процесуальними нормами, і зберігши високий якісний рівень правосуддя, що вимагається в демократичному суспільстві. Для досягнення цих цілей необхідно забезпечити доступ сторін до спрощених і більш швидких форм судочинства та захистити їх від зловживань чи затримок, зокрема, наділивши суд повноваженнями вести судочинство більш ефективно. Комітет Міністрів рекомендував урядам держав-членів вжити або підсилити, залежно від обставин, будь-які заходи, які, на їх думку, необхідно застосувати для вдосконалення цивільного судочинства, зокрема: а) взяти за правило проведення зазвичай не більш ніж як двох судових засідань (підготовчого і основного). Суд має вжити всіх заходів для того, щоб всі дії, необхідні для проведення другого засідання, проводились своєчасно і без затримок; б) при пред'явленні явно необгрунтованого позову або внаслідок недобросовісної поведінки сторони в процесі, суд повинен володіти повноваженнями негайно ухвалювати рішення у справі по суті на підставі спрощеної процедури; в) наділення суду активною роллю в ході попереднього засідання, а якщо можливо, і протягом всього розгляду, дотримуючись неупередженості (включаючи право вимагати від сторін необхідних пояснень та виклику свідків в межах предмету розгляду); г) суд в якості суду першої інстанції повинен мати повноваження ухвалювати рішення з урахуванням характеру спору в письмовому провадженні або його поєднанні із усним розглядом; д) в рішеннях суду має міститися посилання на будь-яку норму права, проте в ньому, безумовно, мають бути вирішені, явно або неявно, всі питання, пов'язані зі скаргами сторін; е) мають бути передбачені конкретні правила, які прискорюють вирішення спору: у випадках, що не терплять зволікань; у випадках, пов'язаних з неоспорюваним правом, заздалегідь оціненими збитками, а також у випадках, пов'язаних з позовами на невеликі суми; у зв'язку з ДТП, трудовими спорами, питаннями оренди житла, і деякими питаннями сімейного права (зокрема, встановлення і перегляд розміру аліментів). Для цього можна було б використати один або декілька наступних заходів: спрощені методи початку розгляду; проведення судового розгляду без засідань, або проведення тільки одного засідання, або, залежно від обставин, проведення попереднього підготовчого засідання; проведення виключно письмового або усного судочинства, залежно від обставин; заборона або обмеження деяких заперечень і пояснень; призначення судового експерта з ініціативи суду або за клопотанням сторін до початку судового розгляду; активна участь суду у веденні справи і виклику свідків¹⁹.

Рекомендація R (86) 12 від 16.09.1986 р. пропонує судам сприяти, де це необхідно, примиренню сторін як до, так й в ході судового розгляду. Для цього пропонується покласти на суддів в якості одного з основних завдань відповідальність добиватися примирення сторін і укладення мирової угоди з усіх відповідних питань до початку або на будь-якій відповідній стадії судового розгляду²⁰.

Рекомендація R (95) 5 від 07.02.1995 р. передбачає, що питання судового спору мають визначатися на рівні суду першої інстанції, якому мають надаватися всі можливі претензії, факти і докази. При цьому не вимагається жодного обгрунтування рішень з питань, які не оспорюються. Для запобігання будь-яким зловживанням системою або процедурою оскарження державам слід передбачити можливість вжиття деяких заходів, зокрема: дозволити суду другої інстанції відхилити відповідно зі спрощеною процедурою, наприклад без інформування про це іншу сторону, будь-які скарги, які представляються йому явно необгрунтованими, нерозумними або поданими з наміром завдати шкоди; коли судові рішення підлягає негайному виконанню, дозволити суду другої інстанції відмовляти в слуханні справи у разі невиконання особою, яка подала скаргу, зазначеного рішення, якщо тільки вона не надала належного забезпечення або суд першої або другої інстанції не призупинив виконання рішення. Скарги до суду третьої інстанції повинні подаватися в першу чергу в межах таких справ, які заслуговують третього судового розгляду, наприклад справ, які будуть розвивати право або які сприятимуть однаковому тлумаченню закону. Їх коло може бути також обмежене скаргами в тих справах, що стосуються питань права, що мають значення для всього суспільства в цілому.

Від особи, яка подає скаргу, слід вимагати обґрунтування того, чому його справа буде сприяти досягненню таких цілей²¹.

У Рекомендації СМ/Рес (2010) 12 від 17.11.2010 р. Комітет міністрів Ради Європи зазначив, що судді повинні мати необмежену свободу щодо неупередженого розгляду справ відповідно до законодавства та власного розуміння фактів²².

Реалізація вищенаведених норм, на наш погляд, має відбуватися шляхом: посилення в цивільному і господарському судочинстві України інструктивних і вказівних повноважень суду, наділення суддів активною роллю протягом всього розгляду та необмеженою свободою щодо неупередженого розгляду справ відповідно до законодавства та власного розуміння фактів (включаючи право вимагати від сторін необхідних пояснень та доказів в межах предмету спору); покладення на суддів в якості одного з основних завдань відповідальності добиватися примирення сторін і укладення мирової угоди з усіх відповідних питань до початку або на будь-якій відповідній стадії судового розгляду; запровадження правила проведення зазвичай не більш ніж як двох судових засідань (підготовчого і основного), зобов'язавши суд вживати всіх необхідних заходів для проведення основного судового засідання і завершення судового розгляду в розумні строки; запровадження в господарське судочинство наказного провадження; запровадження в цивільне і господарське судочинство письмового провадження з ініціативи судді (після надходження від відповідача письмових заперечень проти позову), а також можливість переходу з письмового провадження у звичайне і навпаки залежно від обставин справи; запровадження в межах позовного провадження спрощеної процедури негайного ухвалення рішення при пред'явленні явно необґрунтованого позову або внаслідок недоброчесної поведінки сторони в процесі; запровадження в позовному провадженні спеціальних правил розгляду окремих категорій спорів (позови на невеликі суми, у зв'язку з ДТП, трудовими спорами, питаннями оренди житла, і деякими питаннями сімейного права), тобто диференціювати позовне провадження матеріально-правовими критеріями, передбачивши, зокрема, спрощені методи початку розгляду, проведення судового розгляду без засідань тощо; запровадження для суду апеляційної та касаційної інстанцій процедури спрощеного відхилення (за участю трьох суддів без проведення засідання) явно необґрунтованих апеляційної та касаційної скарг, а також у справах, в яких існує усталена судова практика. У третю ж інстанцію допускати справи, які будуть розвивати право або які сприятимуть однаковому тлумаченню закону.

Крім Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи, в юридичній літературі робиться висновок про віднесення Європейського суду з прав людини до невід'ємного учасника гармонізації, адже він значно впливає на зближення права країн – учасниць Конвенції (до останніх відносяться не тільки країни – учасниці ЄС, але й інші європейські держави, такі як Україна і Росія)²³. У багатьох рішеннях Суд висловлює своє ставлення до процесуальних норм і інститутів країн – учасниць, чим викликає внутрішні реформи. Таким яскравим прикладом є тлумачення права на справедливий судовий розгляд у широкому значенні, яке включає такі основні складові елементи, як: необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи; належна (справедлива) судова процедура; публічний судовий розгляд; розумний строк судового розгляду; розгляд справи незалежним та безстороннім судом, встановленим законом²⁴. Так, зокрема, дотримання розумного строку розгляду необхідно оцінювати у світлі обставин конкретної справи та враховуючи критерії, вироблені Судом. До таких критеріїв віднесено, зокрема, значущість для заявника питання, яке перебуває на розгляді суду, або особливе становище сторони у процесі. Наприклад, як зазначає Європейський суд з прав людини, без зволікань повинні розглядатися справи про піклування про дітей і права доступу до них, трудові спори та справи, пов'язані з травматизмом, а також інші справи, при розгляді яких є важливою терміновість. Такий підхід Суду свідчить про необхідність запровадження в процесуальне право України спеціальних процедур в межах єдиного загальнопозовного провадження, які б диференціювали останнє за матеріально-правовими критеріями, і таким чином, досягалася б оптимізація судочинства в конкретній справі.

Зближення процесуального права може мати місце не лише в рамках регіонального об'єднання – Європейського Союзу, але й в рамках країн СНД. Як зазначає С. В. Васильєв, у рамках СНД уніфікація процесуального законодавства здійснюється з перспективою створення єдиного правового поля у сфері цивільного судочинства. Базою для подальшої інтеграції процесуального законодавства є кілька міждержавних угод, якими процес уніфікації не обмежується, адже органи СНД працюють над створенням єдиного правового простору в сфері міжнародного цивільного процесу. Так, 16 червня 2003 р. прийнято постанову Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД № 21-6 «Про концепцію та структуру Модельного кодексу цивільного судочинства для держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав»²⁵. Цей документ може бути підґрунтям для зближення процесуального права країн СНД в частині включення до національних ЦПК юридичного глосарію, для усунення поділу цивільної юрисдикції на «загальну» і «господарську», для диференціації порядку захисту суб'єктивних прав з урахуванням специфіки цивільних і інших правовідносин, особливостей застосування норм підприємницького, трудового, житлового, сімейного, інформаційного, земельного, страхового права і права інтелектуальної власності²⁶.

Слушними і такими, що можуть бути використані в процесуальному законодавстві України, є рекомендації з теоретико-методологічних засад вдосконалення правової системи Республіки Білорусь, в яких пропонується конкретизувати межі розгляду справ апеляційної і касаційної інстанцій, обмежити процедуру оскарження в деяких категоріях справ²⁷. Тобто, фактично мова йде про запровадження матеріально-правових критеріїв спору, в яких не допускатиметься оскарження. До таких випадків пропонується віднести, зок-

рема, заборону на оскарження рішення про розірвання шлюбу (крім оскарження в частині факту часу припинення спільного проживання); про надання дозволу на терміновий виїзд дитини за кордон на лікування тощо.

Таким чином, міжнародна уніфікація і гармонізація процесуального права як напрям оптимізації цивільного і господарського судочинства в Україні вимагає першочергово запровадження внутрішньої диференціації судових процедур в межах єдиного загальнопозовного провадження цивільної процесуальної форми захисту прав (тобто в межах ЦПК), які б передбачали особливості (спеціальні порядки) розгляду окремих категорій справ залежно від матеріально-правових критеріїв, включаючи спеціальні правила (які б доповнювали загальнопозовне провадження) розгляду справ господарської юрисдикції, щоб усунути проблему дуалізму цивільної юрисдикції. Поряд із диференціацією судових процедур на підставі матеріально-правового критерію, національне судочинство потребує наділення суддів активною роллю протягом всього судового розгляду, запровадження письмового провадження з ініціативи суду, запровадження в межах позовного провадження спрощеної процедури негайного ухвалення рішення при пред'явленні явно необґрунтованого позову або внаслідок недобросовісної поведінки сторони в процесі.

Реалізація наведених вище рекомендацій має стати основою оптимізації цивільного судочинства, підвищить його ефективність, забезпечить реалізацію права на справедливий судовий розгляд впродовж розумного строку, сприятиме своєчасному захисту та ефективному поновленню в правах.

¹ Попондопуло В. Ф. Актуальные проблемы науки и практики коммерческого права / В. Ф. Попондопуло, О. Ю. Скворцов // Сборник научных статей. – Вып. 5. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – С. 361.

² Оптимизация гражданского правосудия России / С. Л. Дегтярев и др. ; предисловие В. Ф. Яковлева ; под ред. В. В. Яркова. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – С. 152.

³ Ивуть Н. И. Понятие и система принципов международного гражданского процесса / И. И. Ивуть // Правотворчество и правоприменение в условиях инновационного развития общества : сб. науч. ст. : в 2 ч. Ч. 2. – Гродно, 2014. – С. 437.

⁴ Васильева Н. А. Формирование Евразийского Союза в контексте глобальной регионализации [Электронный ресурс] / Н. А. Васильева, М. Л. Лагутина // Евразийская экономическая интеграция. – 2012. – № 3 (16). – Режим доступа : http://www.eabr.org/general/upload/СІІ%20-%20izdania/3-16-2012/EEI_3_2012_Vasilieva.pdf

⁵ Проблемы теории та практики гражданского судочинства : Монография / В. В. Комаров, В. І. Тертишников, В. В. Баранкова та ін. ; За заг. ред. професора В. В. Комарова. – Х. : Харків юридичний, 2008. – С. 7.

⁶ Руденко О. В. Уніфікація міжнародного приватного права в Європейському Союзі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Руденко. – К., 2007. – С. 3–4.

⁷ Крымский Д. И. Гармонизация гражданского судопроизводства в странах Европейского Союза: достигнутые результаты и перспективы развития / Д. И. Крымский // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. – 2008–2009. – № 7–8. – С. 220–221.

⁸ Ковалькова Е. Ю. К вопросу о сближении и гармонизации законодательств / Е. Ю. Ковалькова // Внешнеторговое право. – 2011. – № 5. – С. 28–31.

⁹ Терехов В. В. Гармонизация гражданского процессуального права: проблемы и перспективы [Электронный ресурс] / В. В. Терехов // World & Science: materials of the international research and practice conference. Brno, May 1, 2014. – P. 37–45. – Режим доступа : <http://www.academia.edu>

¹⁰ Крымский Д. И. Гармонизация гражданского судопроизводства в странах Европейского Союза: достигнутые результаты и перспективы развития / Д. И. Крымский // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. – 2008–2009. – № 7–8. – С. 220.

¹¹ Исаев Д. А. Основные теории гармонизации законодательства в процессе формирования общих пространств Россия – ЕС [Электронный ресурс] / Д. А. Исаев. – Режим доступа : http://www.recep.ru/files/documents/harmonization_isaev_rus.pdf

¹² Сафронова С. С. Международная унификация права, регулирующего заключение и прекращение брака : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; Предпринимательское право; Семейное право; Международное частное право» / С. С. Сафронова. – Саратов, 2003. – С. 8, 13.

¹³ Беликова К. М. Директивы ЕС как универсальное средство гармонизации для создания режима публичности и открытости деятельности компаний [Электронный ресурс] / К. М. Беликова, А. О. Иншакова // Евразийский юридический журнал. – 2010. – № 7 (26). – Режим доступа : http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_jcontentplus&view=article&id=1053:-7-26-2010-&catid=149:2010-08-18-05-39-57&Itemid=196

¹⁴ Васильев С. В. Гражданское судопроизводство государств-участников СНГ / С. В. Васильев. – Х. : Харьков юридический, 2008. – С. 5.

¹⁵ Оптимизация гражданского правосудия России / С. Л. Дегтярев и др. ; предисловие В. Ф. Яковлева ; под ред. В. В. Яркова. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – С. 153.

¹⁶ Литвинский Д. В. Между странами ЕС экватуры больше не будет [Электронный ресурс] / Д. В. Литвинский. – Режим доступа : http://zakon.ru/Blogs/mezhdu_stranami_es_ekzekvatury_bolshe_ne_budet/5238

¹⁷ Курс гражданского процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – С. 80–83.

¹⁸ Рекомендация R (81) 7 Комитета министров Совета Европы государствам-членам относительно путей облегчения доступа к правосудию от 14 мая 1981 года [Электронный ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_133

¹⁹ Рекомендация R (84) 5 Комитета министров Совета Европы государствам-членам относительно принципов гражданского судопроизводства, направленных на совершенствование судебной системы от 28 февраля 1984 года [Электронный ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_126

²⁰ Рекомендация R (86) 12 Комитета министров Совета Европы государствам-членам относительно мер по недопущению и сокращению чрезмерной рабочей нагрузки на суды от 16 сентября 1986 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/euro/RRec%2886%2912.html>

²¹ Рекомендация R (95) 5 Комитета министров Совета Европы государствам-членам относительно введения в действие и улучшения функционирования систем и процедур обжалования по гражданским и торговым делам от 7 февраля 1995 года [Электронный ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступа : http://zakon.rada.gov.ua/go/994_153

²² Рекомендация CM/Rec (2010) 12 Комитета Министров Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року [Электронный ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38

²³ Терехов В. В. Гармонизация гражданского процессуального права: проблемы и перспективы [Электронный ресурс] / В. В. Терехов // World & Science: materials of the international research and practice conference. Brno, May 1, 2014. – P. 37–45. – Режим доступа : <http://www.academia.edu>

²⁴ Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – С. 71, 75–77.

²⁵ Васильев С. В. Вказана праця. – С. 5.

²⁶ О Концепции и Структуре модельного Кодекса гражданского судопроизводства для государств – участников Содружества Независимых Государств : Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств от 16 июня 2003 г. № 21-6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://spravka-jurist.com/base/part-jq/tx_esxbqe/page-2.htm

²⁷ Рекомендации по теоретико-методологическим основам совершенствования правовой системы Республики Беларусь, одобрены решением ученого совета Национального центра законодательства и правовых исследований Республики Беларусь от 23.04.2013 № 5 [Электронный ресурс] / Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступа : <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=11901#10>

Резюме

Бобрик В. І. Міжнародна уніфікація і гармонізація процесуального права як напрям оптимізації цивільного і господарського судочинства в Україні.

У статті розкривається співвідношення уніфікації і гармонізації та їх значення в міжнародному приватному праві як форми зближення міжнародних процесуальних систем та підґрунтя для проведення національних реформ процесуального законодавства з метою наближення його до тих процесуальних систем, що існують в інших країнах, як запорука успішної інтеграції у світове співтовариство. Вивчається необхідність та найбільш перспективні шляхи використання міжнародної уніфікації і гармонізації процесуального права в аспекті підвищення ефективності національного судочинства. Аналізуються Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи та Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД у сфері судочинства, гармонізація процесуального законодавства України з нормами яких має стати одним із напрямів оптимізації цивільного і господарського судочинства в Україні. Розглядається статус рішень Європейського суду з прав людини як невід'ємного учасника гармонізації. Формулюються пропозиції щодо оптимізації процесуального законодавства України.

Ключові слова: цивільне процесуальне право, цивільне і господарське судочинство, оптимізація, уніфікація, гармонізація, міжнародний цивільний процес, міжнародні стандарти правосуддя.

Резюме

Бобрик В. І. Международная унификация и гармонизация процессуального права как направление оптимизации гражданского и хозяйственного судопроизводства в Украине.

В статье раскрывается соотношение унификации и гармонизации и их значение в международном частном праве как формы сближения международных процессуальных систем и основы для проведения национальных реформ процессуального законодательства с целью приближения его к процессуальным системам, существующим в других странах, как залог успешной интеграции в мировое сообщество. Изучается необходимость и наиболее перспективные пути использования международной унификации и гармонизации процессуального права в аспекте повышения эффективности национального судопроизводства. Анализируются Рекомендации Комитета министров Совета Европы и Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ в сфере судопроизводства, гармонизация процессуального законодательства Украины с нормами которых должна стать одним из направлений оптимизации гражданского и хозяйственного судопроизводства в Украине. Рассматривается статус решений Европейского суда по правам человека как неотъемлемого участника гармонизации. Формулируются предложения по оптимизации процессуального законодательства Украины.

Ключевые слова: гражданское процессуальное право, гражданское и хозяйственное судопроизводство, оптимизация, унификация, гармонизация, международный гражданский процесс, международные стандарты правосудия.

Summary

Bobryk V. International unification and harmonization of procedural law as the direction of optimization of civil and commercial proceedings in.

The article deals with the relation of unification and harmonization and their importance in international private law as a form of approximation of international systems and procedural basis for national reform of procedural legislation in order to bring it closer to the procedural systems that exist in other countries, as the key to successful integration into the international community. It is considered the need and the most promising ways of using international unification and harmonization of procedural law in the aspect of increasing of effectiveness of national proceedings. It is analyzed Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe and of Interparliamentary Assembly of the member states of CIS in the field of justice, procedural harmonization of Ukrainian legislation with the norms which should be one of the areas of optimization of civil and commercial proceedings in Ukraine. It is considered the status of the European Court of Human Rights as an integral member of harmonization. It is formulated proposals for optimization of procedural legislation of.

Key words: civil procedural law, civil and commercial proceedings, optimization, unification, harmonization, international civil procedure, international standards of justice.

Отримано 08.10.2014

УДК 346.2 (334.7)

С. О. ВІХРОВ

Сергій Олександрович Віхров, кандидат юридичних наук, доцент Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка

НЕТИПОВІ СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК УЧАСНИКИ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

У сучасній Україні відбувається становлення і послідовний розвиток ринку цінних паперів (фондового ринку), що є однією із важливих складових ринкової економіки. Цей ринок втілює формування нової для нашої держави ринкової моделі інвестиційного процесу, оскільки саме він забезпечує акумуляцію тимчасово вільних коштів підприємств і населення та їхній перерозподіл у формі інвестицій на розвиток виробничої сфери, передбачає встановлення необхідних контактів між суб'єктами господарювання, які мають потребу в таких коштах, і тими, хто хотів би інвестувати надлишковий дохід. Виняткове значення вказаного ринку у залученні інвестицій в економіку, його роль у розвитку продуктивних сил держави зумовлюють значущість і актуальність питань правового регулювання відносин, що складаються на цьому ринку, ставить завдання вдосконалення такого регулювання в цілому та окремих його аспектів одними із найважливіших у сфері науки й практики.

Все це визначає актуальність дослідження правового регулювання господарських відносин на ринку цінних паперів, правового статусу учасників таких відносин, насамперед найменш досліджених – нетипових суб'єктів господарювання, до яких належать пайові інвестиційні фонди (далі – ПІФ) та фонди банківського управління (далі – ФБУ). Названі фонди як інституційні інвестори на вказаному ринку¹ відіграють ключову роль у здійсненні ним інвестиційної функції. Адже саме вони разом з іншими інвесторами залучають тимчасово вільні грошові кошти своїх клієнтів – інвесторів індивідуальних, безпосередніх (населення й підприємств) і залучені кошти інвестують у цінні папери.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років свідчить, що окремі правові аспекти організації та здійснення діяльності ПІФ розглядаються у спеціальній літературі². Проте питання щодо правосуб'єктності ПІФ не знайшло в юридичній науці остаточного вирішення і носить дискусійний характер. Що стосується ФБУ, то вони за поодинокими винятками³ поки що практично залишаються поза увагою дослідників.

Звідси метою цієї статті є аналіз правового статусу пайових інвестиційних фондів та фондів банківського управління як нетипових суб'єктів господарювання – учасників господарських відносин на ринку цінних паперів, обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення правового статусу цих фондів та забезпечення захисту прав їх учасників (інвесторів).

Стаття 41 Закону України «Про інститути спільного інвестування» від 5 липня 2012 р. визначає ПІФ як сукупність активів, що належать учасникам такого фонду на праві спільної часткової власності, перебувають в управлінні компанії з управління активами (далі – КУА) та обліковуються нею окремо від результатів її господарської діяльності. Згідно із цим Законом ПІФ не є юридичною особою і не може мати посадових осіб. ПІФ створюється КУА у встановленому порядку шляхом продажу (розміщення) інвесторам випущених нею інвестиційних сертифікатів.

ПІФ належать до інститутів спільного інвестування (далі – ІСІ) так званого контрактного типу, коли капітал спільного інвестування існує у формі грошово-майнового комплексу – спільній власності інвесторів, і управляється сторонньою особою. Такі фонди найбільш поширені у розвинених країнах, зокрема в США, Австрії, Німеччині, Швейцарії, а нині і в Росії, Китаї, державах Східної Європи⁴. Перевагою ПІФ є те, що вони більш прості у створенні й функціонуванні (без реєстрації юридичної особи), мають відносно нижчі порівняно з корпоративними інвестиційними фондами видатки на управління та більш сприятливий податковий режим, оскільки унеможливають подвійне оподаткування їхніх прибутків. Цим пояснюється домінування ПІФ порівняно з іншими ІСІ як на світовому ринку інвестиційних послуг, так і в сучасній Україні, де частка їх за офіційними даними становить понад 81 відсоток від загальної кількості ІСІ, що створені та діють⁵.

Щодо правосуб'єктності ПІФ, то М. В. Машенко була висловлена думка, згідно з якою ПІФ є комплексом майна, позбавленим господарської правосуб'єктності, і не належить до суб'єктів господарювання якогось особливого виду⁶. Таку позицію можна зрозуміти, адже вона ґрунтується на чинному законодавстві, а визнання ПІФ суб'єктами господарювання порушило б усталену систему таких суб'єктів, закріплену в